

KOCSI GYÖRGY

Az eltűnt csend nyomában

A háborgó Illéstől a szenvedő Jóbíg

A csend megragadásának nehézsége a Bibliában

A zsidóság és a kereszténység kinyilatkoztatott vallás. Isten szól, üzen az embernek. A teológust elsősorban a kinyilatkoztató Isten érdekli, s főleg az, mit mond nekünk. Isten szavával foglalkozunk, nem a hallgatásával. Isten hozzánk szóló Isten. Tömören fejezi ki e gondolatot a Zsidókhoz írt levél bevezető verse: „Sokszor és sokféle módon szólt Isten hajdan az atyákhoz a próféták által, ezekben a végső napokban Fia által szólt hozzánk, akit a mindenség örökösévé tett, aki által az időket is teremtette.” (Zsid 1,1)

Isten mennydörgő hangon közli akaratát, a Tórárt a Sínai-hegynél. A jelenetben a csendnek nyoma sincs. Teofániával van dolgunk, ahol feltétlenül megjelenik a félelem az emberekben, vagy maga a jelenet is félelmetes. Így írja le a Kivonulás könyve: „Harmadnap mennydörgés és villámlás tört ki, sötét felhő telepedett le a hegyre, és hatalmas harsonazúgás hangzott fel. A táborban az egész nép remegett. [...] Mózes beszélt és az Úr felelt a mennydörgésben.” (Kiv 19,16.19)

Jézus színeváltozásának is kísérő jelensége a félelem (vö. Lk 9,34; Mt 17,6-7), de emberi szóval is szólt hozzánk Isten Jézusban, nemcsak mennydörgésben. Ha Isten végtelen idejét, amelyet megérteni és felfogni sem tudunk, összevetjük a kezünkben levő üzenetének hosszúságával, annak feltételezett olvasási idejével, akkor eszünkbe juthat, hogy Isten idejének nagy részében nem szól hozzánk. Ha viszont abból indulunk ki, hogy Ő örök jelenben él, akinél nem múlik az idő, mindjárt másképpen néz ki az Ő beszéde és csendje.

A háborgó Illés lecsendesítése (1Kir 19)

Az Ószövetségben van egy szép jelenet, amely szembe is helyezhető Isten mennydörgő szavával. Illésnek megjelenik az Úr a Hóreb-hegyen, amely lényegében a Sínai-hegyet jelenti, hiszen a Tízparancsolat kihirdetésének két hagyománya van, s az egyik a Hórebhez (MTörv 5,2), másik a Sínaihoz kötődik (Kiv 20). Az Illéssel kapcsolatos történetben az Úr nem a viharban jelenik meg, hanem a gyenge, lágy szellő fújdogálásában. Nézzük meg részletesen a történetet!

Az 1Kir 19-et több elbeszélésből szőtték össze. Véleményem szerint az első szakasz, a 19,1-9 azzal fejeződik be, hogy Illés bement a Hóreb-hegyen egy barlangba, és ott töltötte az éjszakát. Így kerek egész a történet. A Biblia témák szerinti beosztása megtevesztő és sokszor önkényes. Illés nemcsak elmegy a Hóreb-hegyig, hanem ott valahol meg is száll, ami nyilván a barlang.

A második szakasz (9b-13a) eredetileg önálló elbeszélés, s az elbeszélés kezdetét világosan jelzi az „íme”,¹ amely szinte mindig változást és fordulatot jelent az elbeszélés menetében, tehát új szakaszt jelöl. A magyar fordításokban nem érzékelhető oly szépen, mint a héberben vagy a görögben (wehinné dábar JHWH éláv wajjomer ló; kai idou réma küriou prosz auton kai eipen).

A harmadik szakasz (13b-18) elején a magyar fordítás (SZIT) elsikkasztja az íme szócskát, s csak „egy hang”-ot ír – íme nélkül. Ezáltal nem kezdődne el a harmadik szakasz, mert nem is lenne, s csak két részből állna a 19. fejezet. A Jeromos-féle fordításban szerepel az „íme”, de a szakasz beosztása mégsem követi e struktúrajelző szócskát. A szakaszhatárok megállapítása azért fontos, mert ha a három részt együtt szemléljük, akkor más megállapításra jutunk, mint ha külön-külön vesszük őket. Illéssel kapcsolatban sok legendás, epizódyszerű történet maradt ránk. Természetesen nézhetjük egybe is az Illés-ciklust, de külön-külön is, ahogyan nyilván keletkeztek. Annyit megjegyezhetünk, hogy az elbeszélő ügyesen szötte egybe a 19. fejezetben található eredetileg önálló elbeszéléseket, de azért a jelenetek varratai jól érzékelhetők.

Még más meglátások is támogatják eme tagolásunkat. Feltűnő, hogy Illést először egy angyal érinti és szólítja meg, majd az Úr angyala, ami lehet szinonima is, viszont a harmadik megszólító maga az Úr lesz: „Íme az Úr hallatta szavát.” Negyedszerre is az Úr szólítja meg, ötödik alkalommal pedig már csak egy hangot említ a szerző: „Egy hang szólította ezekkel a szavakkal: Mít csinálsz itt Illés? „Ez az utóbbi mondat mintha gyengítené a következő jelenetet. Az „angyal”, „Úr angyala”, „Úr” cselekvő alanyok után igen halványan tűnik az „egy hang” megjegyzés. S zavarólag hat a szakasz zárójelenténél, amikor Illés a csendes

1 Vö. Kocsi György: Mit jelez az „íme”? in *Utólérnek téged a szavak, A hetvenéves Sulyok Elemér köszöntése*, szerk.: Simon T. László, Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 2011, 172–188.

szellő susogásában betakarja a fejét, s mintegy nyugvópontra jut, elcsendesedik a próféta is.

A szöveg végső szerkesztője makrostrukturális szinten megváltoztatta a középső szakasz jelentését. A 19. fejezet bevezető részében Izebel bosszújáról van szó, ugyanis megüzeni Illésnek, hogy a következő napon megöleti, mint ahogyan ő megölette Baál prófétáit. Majd egy ellenbosszú következik: „Aki Hazael kardjától megmenekül, azt megöli Jehu. És aki Jehu kardjától megmenekül, azt megöli Elizeus.” Röviden ennyit a fejezet beosztásáról, s most nézzük a tartalmat!

Illésnek menekülnie kell a Kármel-hegyi jelenet után Izebel haragja elől. Elege van a próféta küldetéséből, s a halálát kívánja: „Most már elég Uram! Vedd magadhoz lelkemet! Én sem vagyok külön atyáimnál.” (1Kir 19,4) Egy barlangban tölti az éjszakát. Az Úr szólítja, előzőleg pedig a borókafenyő alatt noszogatja az Úr angyala, hogy egyen és igyon. A halálra elszánt, apátiába esett Illést megszólítja az Úr: „Mit csinálsz itt Illés?” S ő kendőzetlenül elmondja súlyos panaszát: „Emészt a buzgalom az Úrért. Izrael fiai elhagytak, oltáraidat lerombolták, prófétáidat meg kardéltre hányták. Csak én maradtam élve, de most nekem is az életemre törnek.” (19,10)

Tökéletes „lelkipásztori jelentés”. Valamiképpen benne van az a panasz is, hogy elhagytál, s most egyedül maradtam, pedig mennyit buzgólkodtam a te ügyedben. Kellott nekem a prófétádnak lenni... S következik az ismert szakasz, amelyet nevezhetnénk a csend kitapintásának, a megnyugvás felkínálásának. Mintha az Úr eljátszatná a természet erőivel Illés lelkületét is. „S íme, az Úr elvonult arra. Hegyeket tépő, sziklákat sodró, hatalmas szélvész haladt az Úr előtt, de az Úr nem volt a földrengésben. A földrengés után tűz következett, de az Úr nem volt a tűzben. A tüzet enyhe szellő kísérte. Amikor Illés észrevette, befödte arcát köntösével, kiment és a barlang szája elé állt.” (1Kir 19, 11-13)

Szövegünk finoman jelzi, hogy az Úr elvonult arra, s érkezése előtt közvetlenül történnek a természeti katasztrófák, mintha annak velejárói lennének a tornádó, a földrengés és a tűz. A szöveg pontosan jelzi, hogy ez az Úr érkezése előtt történik. A teofánia régi kísérő jeleire nyíltan kimondja, hogy nincs benne az Isten. Illés a barlangba húzódva szemléli e katasztrófákat. E barlang egyúttal Illést is jelöli, a magára maradt embert, a magába gubózkodó prófétát. E kísérő jelenségek lelkületét tükrözik. Kísérti a múlt. Isten tüzet adott neki az égből. Ez elég lett volna arra, hogy kiderüljön, ki az Isten (1Kir 18, 38-39). A nép meg is vallja, hogy az Úr az Isten. A Baál-próféták megölését nem parancsolta meg az Úr Illésnek. Ez a próféta kezdeményezésére történt (18,40). Az Urat megelőző tűz jelzi Illés tüzes lelkületét. „Emészti a buzgóság az Úrért” (vö. Jn 2,17). A földrengés megváltoztatja a tárgyak helyét, elmozdítja azokat. Az Úr is dobálja Illést: Kármel, Pusztá, Hóreb, miként Jónást a tenger. S amikor elcsendesedik a termé-

szet, Illés lelkülete is megnyugodhat. Illés betakarja a fejét kötösével az elbeszélés végén. A fej befedése a Bibliában általában a szomorúság, a bánat és a gyász jele.² Amikor Dávid menekül Absalaom elől, Sámuel második könyve megjegyzi: „Akkor Dávid elindult fölfelé az Olajfák hegyén. Egyre sírt, mezítláb volt, s a feje befödve. A nép, amely vele tartott, szintén befödte a fejét, és folytonos nagy sírás közepette haladt.” (15, 30) Illés esetében azonban nézetem szerint másról van szó: az Istennel szembeni tiszteletéről, amely más esetekben arcra borulással fejeződik ki.³ Mózes az Úr előtt fedetlen fővel áll a szent sátorban, de ha kimegy, a nép előtt befedi arcát. Elképzelhető, hogy a Biblia Mózesnek tartja fenn e kiváltságot, mivel ő a legnagyobb próféta (MTörv 34,10). A keresztények már, Pál apostol szavaival, fedetlen fővel szemlélik az Úr dicsőségét, s ugyanarra a képmásra változnak az Úr Lelke által (2Kor 3,18).

Itt valószínűleg be is fejeződött a teofánia története, amely immár teljes nyugalmat áraszt. Szép befejezés. A lány szellő susogásában elcsendesedik a próféta, megnyugszik a természet is. Isten azzal, hogy nem ezekben a katasztrofális jelenségekben jelenik meg, amelyek igazában apokaliptikus képek, s a világ pusztító erőit vonultatják fel, alternatívát kínál a prófétának. Tanítja, ahogyan Jézus mondaná Jakabnak és Jánosnak: „Nem tudjátok, hogy milyen lelkület van bennetek. Az Emberfia nem azért jött, hogy az embereket elpusztítsa, hanem hogy megmentse.” (Lk 9,55) Az Ószövetség Istene megnyugtató Isten, aki elcsendesíti a kaosz erőit.⁴ A teremtés nyugalma tükröződik vissza ebben a jelenetben.

Az ember szeretné háborgó lelkét elcsendesíteni, s amint látjuk, ez Isten emberének sem könnyű, mert Illés története folytatódik: újra megismétlődik a szakasz elején elhangzott kérdés. „Egy hang megszólította, ezekkel a szavakkal: »Mit csinálsz itt, Illés?«” S Illés megismétli panaszát. Nem tud elcsendesedni, nem tud megnyugodni. Harcolni akar az Úrért. Ő tüzes lelkületű ember. Nem véletlen, hogy tüzes szekéren, tüzes lovakkal ragadja el az Úr. Viharos tenger Illés lelkülete. Bizonytalanná vált a talaj a lába alatt, miként a földrengésben. És ég benne a bosszú tüze is, még ha túl van is már a Baál-prófétákkal vívott küzdelmen. Most a történeti könyv után, amilyen a Királyok első könyve, nézzünk szövegeket a bölcsességi és a prófétai irodalomból – bár Illés alakja is a próféták közé sorolandó, ha a könyv, amelyben szerepel, a történeti könyvek közé tartozik.

2 Haag, Herbert: *Bibliai Lexikon*, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989, 93

3 Vö. Görg, M. – B. Lang: *Neues Bibel-Lexikon*, Benziger Verlag, Zürich, 1991, 105

4 Vö. Gunkel, H.: *Schöpfung und Chaos in Uhrzeit und in Endzeit*, Hansebook, Norderstedt, 2017 (Göttingen, 1895).

A szenvedő ember elnémít, elcsendesít

Jób könyve a fájdalom nyomába ered. Mi az értelme a szenvedésnek? Miért kell büntetlenül, ártatlanul szenvedni? A szenvedő ember körül fel-felvillan a csend lehetősége, hogy ő maga és a körülötte lévők egyaránt elcsendesedjenek. Jóbot meglátogatják barátai, amikor hallanak nyomorúságos sorsáról. „Amikor távolból ráemelték tekintetüket, nem ismerték meg. Hangos sírásban törtek ki, megszagatták ruhájukat és hamut szórtak a fejükre. Hét nap, hét éjjel mellette ültek a földön, és egyik sem szólt hozzá egy szót sem. Látták ugyanis, hogy igen nagy a fájdalma.” (Jób 2,11-13)

Az egész könyv aligha a csendről szól, sokkal inkább csapásokról, mérhetetlen szenvedésről. Jób könyvét fikciónak tartja az exegézis, tehát nem élő személyről van benne szó, hanem a szenvedő ember típusáról. De találunk benne olyan jeleneteket, amelyek óhatatlanul is a csend valamilyen módját fogalmazzák meg. Ilyen az idézet is: az érzelm széles skáláját tárja elénk e pár sor. A tekintet döbbenete, amikor a szenvedő ember eltorzult alakját nem ismerjük föl. A hangos sírás, a ruha megszaggatása az élő halottnak szól, amit a hamu fejre hintése szintén aláhúz. Megjelenik az elenyésző, porba hulló ember. A betegség a halál hírnöke. Hét nap, hét éjjel mellette ülnek a földön szótlannul. Túlzásnak érezzük e mondatot, de jelzi a szenvedő ember döbbenetet kiváltó erejét. Az egészséges ember vigasztaló szava fontos lehet, miközben az együtt szenvedésből fakadó szavak, gesztusok adhatnak tartást és erőt. Ez az együttérző hétnapos némaság komoly útravaló mindenkinek, akinek beteggel, szenvedő emberrel van dolga. Rávilágít a szavak gyengeségére és a csend erejére. A barátokat elnémítja Jób szenvedése. A csendes kitartás, az ottlét jelent együttérzést, s adhat enyhülést a sebeket hordozó embernek.

Isten látása a csend forrása

Jób könyve egyúttal perlekedés is az Istennel és a barátokkal. Ez a szócsata csak Isten látásában csendesedik el. S valamiképpen ez a mi életünkben is így van. „Ekkor az Úr felelt Jóbnek a viharból, és így szólt” (Jób 38,1). Majd következik egy hosszú oktatás Isten részéről, s utána Jób válasza: „Azelőtt csak hírből hallottam felőled, most azonban a saját szememmel láttalak. Ezért visszavonok mindent és megbánok, porban és hamuban.” (Jób 42,5-6) Megjelenik a por és hamu, amelyek a teremtményi lét végső valóságai, s mutatják a tétovgató szakadékot Isten és az ember között. Ám az, hogy a szakadék túlsó részén is törődnek velünk és gondunkat viselik, elcsendesítheti az embert, mert Isten nemcsak szenvedéssel, hanem sok jóval is elhalmoz bennünket nap mint nap. Jézusban pedig nem páholyból szemlél bennünket, ha-

nem magára veszi sorsunkat, s osztozik szenvedéseinkben. Meghal értünk, hogy életünk örök legyen. S ahogyan a barátok elnémulnak a szenvedő Jób láttán, úgy mi is elnémulhatunk Krisztus keresztyére tekintve.

A szenvedő ember elnémul

A szenvedő Jób látványa némává teszi a barátokat, de a szenvedő is elnémul. Magába fordul, igyekszik kikapcsolni a világot, s belül odaadni magát Istennek. A Biblia legszebb példája erre a szenvedő szolga Izajás negyedik énekében. Ő maga is elnémul, elcsendesedik, de el is némít.

„És alig volt emberi ábrázata, úgy fog majd sok nemzet ámullni rajta, és királyok némulnak el színe előtt.” (Iz 52,15) „Mint a juh, amelyet leölni visznek, vagy amint a bárány elnémul nyírója előtt, ő sem nyitotta ki a száját.” (Iz 53,7)

Ebből a magatartásból sarjadzik Jézus csendje, némasága, amikor már nem ad feleletet a Passió során, s ez igen meglepi a helytartót (Mt 27, 14). János evangéliuma érzékelteti a legjobban, hogy Jézusnak e némasága és csendje az Atyával való utolsó imádságából fakad. „Megismertettem velük nevedet, és ezután is megismertetem, hogy a szeretet, amellyel szeretsz, bennük legyen, s én is bennük legyek.” (Jn 17,26) A jól elvégzett munka örömét állapítja meg ez az imádság, s adja meg Jézusnak a rendíthetetlen nyugalmat. Ez a belső csend elnyomja a külső zajt, a felelősségre vonó kérdéseket. Az Atyával való együttlét és szeretet teszi magabiztossá ezt a csendet és némaságot, benne Isten teremtés előtti nyugalma tükröződik, s a teremtés végén a jól elvégzett munka öröme. „És látta Isten, hogy mindez nagyon jó.” (Ter 1,31) És megpihent és visszavonult abba a csendbe, nyugalomba, ahová mi is törekszünk. „Mert nyugtalan a mi szívünk, amíg Benned meg nem nyugszik.” (Szent Ágoston)